

SUOMALAIS-UGRILAISIA KIELIÄ PUHUVAN VÄESTÖN ALKUPERÄ

—◆—
EVE MIKONE

Kevättalvesta 1995 lähtien on professori Kalevi Wiik aktiivisesti esittänyt uusimman, uralilaisia kansoja koskevan tutkimuksensa tuloksia mm. pitämällä luentosarjoja Turun yliopiston fonetiikan oppiaineessa sekä Turun yliopiston ja Åbo Akademin yhteisen tutkijakoulutusohjelman puitteissa, esitelmöimällä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa, kansainvälisessä fennougristikongressissa ja esiintymällä TV-lähetyksissä (TV 2:n Edison-ohjelmassa lokakuussa 1995 ja TV 1:n Vekkari-ohjelmassa helmikuussa 1996). Vekkari-ohjelmassa myös mainostettiin Wiikin samana päivänä pidettävää yleisöluentoa Vantaan Heureka-tiedekeskuksessa.

Wiikin teorian vastaanotto on asiantuntijapiireissä ollut melko pidättyväinen. Kirjallisuudessa ja suullisissa esityksissä on vilahtanut hyvin yleisluontoisia ja lyhyitä mainintoja, joissa pääsääntöisesti on tuotu esiin ainoastaan Wiikin kantauralilaisen kielen puhuma-aluetta koskeva oletus.

Wiikin työ on synteesi eri tieteenalojen tutkimuksista. Mukana ovat sekä genetiikka, antropologia, arkeologia että odotetusti myös kielitiede. Virikkeen teoriaansa Wiik sanoo saaneensa kahden arkeologin, Pavel Doluhanovin ja Milton Nuñezin hypoteeseista, joiden mukaan kaikkien mannerjään reuna-alueelle muodostuneen periglasiaalisen vyöhykkeen asukkaiden elinehdot olisivat olleet hyvin samankaltaiset, mistä olisi seurannut myös heidän kulttuurinsa ja kielensä samanlaisuus.

Wiikin teorian lähtökohtana on hyvin laaja kantauralilaisen kielen puhuma-alue, joka olisi hänen mukaansa ulottunut yhtenäisenä Uralilta pohjoisen Keski-Euroopan ja Skan-

▷

dinavian nykyisille indoeurooppalaisalueille käsittäen myös Brittein saarten itäosan. Keskeisimpänä perusteluna tässä on periglasiaalisen vyöhykkeen yhtenäisyys. Todisteita uralilaisen väestön varhaisempaa menneisyyttä koskeville oletuksilleen Wiik esittää noin vuodesta 40 000 eKr. alkaen.

Hänen mukaansa puheena olevana aikana voidaan Euroopan alueella erottaa ainakin kaksi geneettisesti erilaista väestöryhmää (nimitykset Wiikiltä): 1) esilappalaisten ja esisamojedilaisten ryhmä ja 2) esikeskieurooppalaisten ryhmä.

Samoihin aikoihin saapui keskiseen Eurooppaan Afrikasta uutta väestöä (Cro-Magnon-väestö), joka sulautui pääasiassa esikeskieurooppalaisen väestön eteläryhmään. Tuloksena oli geneettisesti kolmen erilaisen väestöryhmän muodostuminen:

- 1) esilappalaiset ja esisamojedilaiset, joiden geenistö jäi ennalleen,
- 2) pohjoiset esikeskieurooppalaiset, joiden geenistöön sekoittui jossain määrin myös Cro-Magnon-väestön geenejä,
- 3) eteläiset esikeskieurooppalaiset, joiden geenistön valtatyyppi edusti Cro-Magnon-väestön geenistöä.

Ensin mainitut kaksi väestöryhmää ovat pohjana myöhemmälle uralilaisen kansan muodostumiselle.

Keski-Euroopan alue jakautui Wiikin mukaan pohjoiseksi ja eteläiseksi, mistä hän esittää todisteena geenitutkijoiden Cavalli-Sforzan ja Piazzan sekä antropologi Coonin tutkimukset. Keski-Euroopan pohjoisosa olisi kuulunut periglasiaaliseen vyöhykkeeseen ja sen asukkaita olisivat olleet uralilaisia kieliä puhuvat väestöt (geenistöltään ryhmät 1 ja 2), Keski-Euroopan eteläosa olisi jäänyt periglasiaalisen vyöhykkeen ulkopuolelle ja sen asukkaita olisivat olleet indoeurooppalaiset (geenistöltään ryhmä 3).

Wiikin mukaan viimeisimmän jääkauden jälkeen ns. periglasiaalista vyöhykettä eli nykyisen pohjoisen Keski-Euroopan ja Skandinavian alueita asuttanut, uralilaista kieltä puhunut väestö vaihtui vähitellen indoeurooppalaista kieltä puhuvaksi väestöksi. Pääsyyinä olisi ollut maanviljelyksen leviäminen Euroopassa. Tässä Wiik nojautuu brittiläisen arkeologin Renfrew'n (1988) esittämään malliin, jossa Renfrew yhdistää maanviljelyn ja indoeurooppalaisen kielen leviämisen, joka hänen mukaansa alkaa Euroopassa n. 6 500 eKr. Kreetalta ja Kreikasta saavuttaen Skotlannin pohjoisosat n. 3 500 eKr. (Renfrew 1988: 148–149). Maanviljelyksen rinnalla toisena syynä indoeurooppalaisten levittäytymiselle oli heidän väestömääränsä kasvu. Renfrew'n esittämien laskelmien mukaan maanviljelijä-indoeurooppalaisilla väentiheys oli n. 50 kertaa suurempi kuin metsästäjä-kalastajilla, mistä seurasi maanviljelijöiden asuinalueiden laajeneminen n. 1 km:n vuosivauhtia.

Wiik nostaa esiin kaksi kielenvaihtoon liittyvää syytä: yhtäältä sen, että maanviljelykseen liittyvä tieto ja osaaminen välitettiin uralilaisille kantaindoeurooppalaisella kielellä, toisaalta sen, että metsästäjä-kalastajien väkiluku oli alhainen. Wiikin tarjoama selitys metsästäjä-kalastajien väestömäärän pienuuteen on se, että miehet viettivät suuren osan ajastaan kaukaisissa erämaissa, poissa vaimojensa luota, mistä seurasi alhainen syntyvyys. Maanviljelijät puolestaan viettivät paljon aikaa perheidensä luona, minkä tuloksena perheenjäsenten määrä kasvoi huomattavasti ja maanviljelyksen ansiosta heille riitti myös tarvittava määrä ruokaa.

Kantauralilaisten asuinalueen eli ns. alkukodin maantieteellinen koko on fennougristiikan tutkimushistoriassa aika ajoin nostettu keskustelun aiheeksi. Kuten edellä sanotusta jo on käynyt ilmi, kallistuu Wiik varsin laajan alkukodin oletuksen kannalle. Perustelu-

na suhteellisen yhtenäisen kielen esiintymiselle laajalla alueella hän esittää metsästäjäkalastajien elinkeinon, jonka harjoittamiseen liittyvät laajat nautinta-alueet, kaukaiset ja pitkäaikaiset metsästysretket erämaihin sekä tämän vuoksi myös eri väestöryhmien tiivis keskinäinen kanssakäyminen.

Suomalais-ugrialaisten kielten synnyn uralilaisesta kantakielestä ja osittaisen jatkokehityksen edelleen itämerensuomalaisiksi kieliksi Wiik selittää käyttäen kontaktiteoriaan perustuvaa metodia. Mitään tarkempaa määritelmää kontaktiteoriasta tai sen soveltamisen periaatteista hän ei ole antanut. Punaisena lankana läpi Wiikin hypoteesin käy ajatus, että kaikki kieli-, murre- ja heimoeroavuudet voidaan selittää kontakteista johtuneiksi. Näin ollen

- 1) uralilainen kantakieli jakautui kahtia (suomalais-ugrilaiseksi ja samojedikieliksi) indoeurooppalaisen kantakielen vaikutuksesta,
- 2) varhaiskantasuomi jakautui myöhäiskantasuomeksi ja kantalapiksi kantabaltin vaikutuksesta,
- 3) myöhäiskantasuomi jakautui länsisuomeksi, pohjoisviroksi, vepsäksi ja tšuudiksi kantagermaanin vaikutuksesta,
- 4) länsisuomen, pohjoisviron, vepsän ja tšuudin keskinäisistä kontakteista syntyivät karjala, lounaissuomi, rannikkoviro, vatja ja võru. Liivin kielen synnyssä oli osuutensa myös lätilä.

Kontaktiteoriaa Wiik soveltaa myös siten, että Pohjois-Euroopassa puhutun indoeurooppalaisen kantakielen jakautumisen protogermaaniseksi ja mahdollisesti myös protobalttilais-slaavilaiseksi hän olettaa seuraukseksi indoeurooppalaisen kantakielen ja suomalais-ugrilaisen kantakielen kontakteista.

Indoeurooppalaisten ja uralilaisten kielten tiiviistä kontakteista on Wiikin mukaan jäänyt jälkiä kummankin kieliperheen kieliin. Erityisesti hän nostaa esiin Itämeren alueella puhuttavat kielet ja niiden varhaisemmat muodot. Suomalais-ugrialaisten kielten substraattia indoeurooppalaisissa (tarkemmin: germaanisissa ja balttilaisissa) kielissä ovat

- 1) painon siirtyminen ensimmäiselle tavulle,
- 2) painon siirtymisen seurauksena Vernerin lain toteutuminen kantagermaanissa ja sen tytärielissä,
- 3) saksan kielen umlaut-ilmio,
- 4) tahdin isokronia (pohjoisnorjan kaksoisinfinitiivi; muita esimerkkejä Wiik ei anna).

Indoeurooppalaisten kielten vaikutuksia itämerensuomalaisissa kielissä lainasanojen lisäksi ovat

- 1) astevaihtelu,
- 2) gravis-aksentti, joka on yksi osa kolmen kvantiteetin järjestelmästä,
- 3) painon sentraalistuminen, ts. painolliset tavut muuttuivat entistä painollisemmiksi, seurauksena painottomien tavujen mahdollinen kato eli sisä- ja loppuheitto-ilmiot.

Luetelluista prosodisista ilmiöistä Viitso toteaa, ettei yksikään Wiikin tarjoamista selityksistä ole hyväksyttävästi perusteltu, koska ne pikemminkin tuottavat uusia ongelmia yksinkertaisten ratkaisujen sijasta. Toisaalta Wiikin selityksiä on vaikea suoraan kumota, koska näille hyvin tunnetuille ilmiöille ei ole toistaiseksi esitetty yleisesti hyväksytyjä ratkaisumalleja. (Viitso 1995: 93–97.) Esimerkiksi astevaihtelun käsittelyssä Wiik nojautuu Postin (1953) malliin, jota virolaiset tutkijat eivät ole hyväksyneet (Laanest 1975: 69–

▷

70; Laanest 1982: 306–311) ja joka aikoinaan sai myös suomalaisilta tutkijoilta ankaraa kritiikkiä (Kirjallisuutta 1953: 306–311). Myös Wiikin pyrkimys selittää saksan kielen umlaut-ilmio suomalais-ugrialaisten jättämästä substraatista juontuvaksi (suomalais-ugri-laisesta vokaaliharmoniasta) on tunnetusti yleisen käsityksen vastainen. Wiik yhdistää indoeurooppalaisen kantakielen/kantagermaanin ja umlautin kehityksen (Wiik 1995a: 88–89), vaikka lainasanatutkimusten perusteella tiedetään, että vanhimmista itämerensuomalaisiin kieliin ja saameen saaduissa germaanisissa lainasanoissa umlautia vielä ei esiinny (esim. Sköld 1960). Näin ollen Wiik on joko tietoisesti tai tietämättään yhdistänyt eri-ikäiset kielimuodot ja kielenilmiöt keskenään.

Seuraavassa tarkastelen Wiikin teorian pääkohtia kahdelta kannalta: toisaalta kronologisesti Cro-Magnon-ihmisestä nykyaikaan ja toisaalta kolmen eri tieteenalan — antropologian, arkeologian ja kielitieteen — näkökulmasta.

EUROOPAN KANSAT PALEOANTROPOLOGIAN JA GEENITUTKIMUKSEN VALOSSA

Yleisesti hyväksytyyn käsitykseen mukaan ennen vuotta 35 000 eKr. Eurooppaa asuttivat neandertalilaiset. Heidän tilalleen tuli Afrikasta Cro-Magnon-väestö, mistä alkaa modernin nykyihmisen historia. Neandertalilaisten fossiileja tunnetaan ajalta 135 000–34 000 eKr., ja he elivät alueella, joka ulottui Länsi-Euroopasta Lähi-itään ja edelleen Aasiaan (Leakey 1995: 98). Neandertalilaisen käyttäytymisessä oli melko paljon nykyihmiselle luonteenomaisia piirteitä, esimerkiksi tulen tarkoituksenmukainen hallinta, vainajien hautaaminen, joka on mahdollinen merkki uskonnon olemassaolosta, sekä vanhoista ja sairasta huolehtiminen. Anatomisten analyysien perusteella pidetään neandertalilaisten ja Cro-Magnon-väestön assimilaatiota kuitenkin hyvin epätodennäköisenä (Diamond 1992: 35–37).

Neandertalilaiset hävisivät hyvin lyhyessä ajassa Cro-Magnon-väestön tieltä. Siitä, miksi näin kävi, on esitetty hyvin erilaisia teorioita. Vaihtoehtoina on tarjottu mm.

- Cro-Magnon-väestön tuomia sairauksia,
- Cro-Magnon-väestön suorittamaa joukkomurhaa,
- neandertalilaisen anatomisesta rakenteesta johtuneita ongelmia,
- artikulatorisen kommunikaatiovälineen, kielen, puuttumista, joka olisi koitunut neandertalilaisille kohtalokkaaksi. (Diamond 1992: 44–45; Korhonen 1993: 223–227; Leakey 1995: 113, 147.)

Biologi Diamond (1992: 35–36) käsittelee neandertalilaisen anatomisen rakenteen erilaisuutta verrattuna nykyihmiseen melko yksityiskohtaisesti. Neandertalilaisen ja nykyihmisen välisestä anatomisesta poikkeavuudesta hän on esittänyt vertauksen: jos neandertalilainen pukeutuisi moderniin liikemiehen pukuun ja menisi kävelyille New Yorkin tai Lontoon kaduille, nykyihmiset tuijottaisivat häntä shokissa (mts. 35). Korhonen on kirjassaan *Kielen synty* (1993) esittänyt hieman vanhentuneita näkemyksiä neandertalilaisista; hän esimerkiksi arvelee (Kurtènin 1972 mukaan), että jos kohtaisimme nykyaikaisesti pukeutuneen neandertalilaisen Aleksanterinkadulla tai raitiovaunussa, tuskin kiinnittäisimme häneen mitään erityistä huomiota (Korhonen 1993: 220). Kysymys ei kuitenkaan ole siitä, että neandertalilaisten olisi juuri Helsingissä helppo sulautua väkijoukkoon,

vaan siitä, että antropologien käsitykset heistä ovat viimeisten vuosien aikana muuttuneet. Esimerkiksi Leakey, johon Korhonen myös viittaa, on vasta vuonna 1994 ilmestyneessä kirjassaan *The Origin of Humankind* luopunut aiemmista näkemyksistään.

Suhtautumisessa neandertalilaisiin heijastuu antropologian kehityshistoria. Kun ensimmäiset neandertalilaisen fossiilit löydettiin, kiistivät tiedemiehet anatomisin perustein jyrkästi sen mahdollisuuden, että kyseessä olisi nykyihmisen aikaisempiin kehitysvaiheisiin liittyvä yksilö. Kun neandertalilaisten fossiileja löytyi lisää, heidät hyväksyttiin ihmisen sukupuukuvaan ja aiempaa torjuntaa seurasi vaihe, jolloin nykyihmisen polveutumisesta neandertalilaisesta puolustettiin liiankin innokkaasti. Nykyään yleisesti hyväksytyn näkemyksen mukaan neandertalilaisten ja Cro-Magnon-väestön assimilaatio ei ole todennäköinen. Neandertalilaiset kuuluvat edelleen ihmisen sukupuuhun, mutta kehitystä pidetään heidän kohdallaan katkenneena.

Tarkasteltaessa Wiikin olettamuksia Euroopan tilanteesta vuoden 40 000 eKr. tienoilta voidaan edellä esitetyn nojalla otaksua, että hänen väittämiinsä sisältyvät implisiittisesti seuraavat ajatukset:

- esilappalaiset ja esisamojedilaiset polveutuvat suoraan neandertalilaisista, koska he eivät lainkaan assimiloituneet Cro-Magnon-väestöön,
- esikeskieurooppalaisten pohjoisryhmän asukkaiden ts. muiden uralilaisten kansojen (siis itämerensuomalaistenkin) geeniperimästä suurin osa olisi saatu neandertalilaisilta.

Nykyantropologian tulokset kieltävät sekä suoran polveutumisen neandertalilaisista että assimilaation heidän kanssaan. Wiik ei anna kirjoituksissaan rohkeita ajatuksiaan vahvistavia lähdeviitteitä ja näyttää itse asiassa suhtautuvan lähdeaineistoonsa varsin kriittikittömästi. Voidaankin kysyä, mikä on ollut Wiikille yllä mainittujen ajatusten virikkeenä. Loogisesti päätellen oletan, että taustalla ovat tuoreimmat suomalais-ugrilaisista kansoista tehdyt geenitutkimukset, joiden tuloksia hän yllättävällä tavalla yhdistää Euroopan kansoista tehtyihin geenitutkimuksiin ja jo vanhentuneisiin rotututkimuksiin. Yhtenä esimerkkinä ajankohtaisuutensa menettäneestä lähteestä on Coonin antropologinen tutkimus vuodelta 1939 (sic!).

Sajantilan työryhmä (1995) tutkii uralilaisten kansojen mitokondriaalista DNA:ta (mt DNA). Ensimmäisiä mielenkiintoisia (julkaistuja) tuloksia on saatu saamelaisten mt DNA:sta, jota on verrattu virolaisten, karjalaisten ja suomalais-volgalaisten kansojen sekä eurooppalaisista kansoista sveitsiläisten, brittien, sardinialaisten, islantilaisien ja baskien mt DNA:sta saatuihin tuloksiin. Huomiota on herättänyt se, että saamelaiset näyttävät tässä suhteessa selvästi poikkeavan kaikista muista vertailuryhmistä. (Sajantila ym. 1995: 45–46.) Tästä tuloksesta työryhmä on päätellyt, että saamelaiset ovat erkaantuneet muista väestöistä kehityksensä hyvin varhaisessa vaiheessa. Eri saamelaisryhmille puolestaan oletetaan pitkä yhteinen, muista väestöistä poikkeava historia, koska saamelaisten mt DNA:ta koskevat tulokset ovat keskenään suhteellisen homogeeniset (mts. 47, 49). Lahermo ym. (1996) pitävät sekä tuma DNA:han että mt DNA:han perustuvan aineistonsa nojalla saatuja tuloksia viittauksena siihen, että saamelaispopulaatio on kehityshistoriansa kuluessa pysynyt myös kooltaan samana. Mielenkiintoista on, että saamelaisten ja Aasian väestöjen väliltä on löydetty joitakin (tosin vähäisiä) yhtymäkohtia. Minkäänlaisia päätelmiä tästä ei kuitenkaan voida tehdä, koska tutkimuksia Aasian väestöistä on tois-
taiseksi hyvin vähän.

▷

Näin käykin ymmärrettäväksi, miksi Wiikin mallissa esilappalaisiin ei oleteta sulautuneen Cro-Magnon-väestöä. Vaikka geenitutkimus osoitti, että saamelaiset ovat erkaantuneet muista väestöistä hyvin varhaisessa vaiheessa, Wiik on jättänyt huomiotta sen, että väestö, josta myös saamelaisten oletetaan erkaantuneen, oli juuri Cro-Magnon-väestö. Esisamojedit ovat Wiikillä esilappalaisten kanssa samassa ryhmässä ilmeisesti analogian takia, jonka perustana ovat samantyyppiset asuinalueet, rotupiirteet, elinkeinot jne.

Mt DNA:n tutkimuksen ja Wiikin teorian aikaperspektiivit yhtenevät. Mt DNA:n yksi mutaatio kestää 5 000–13 000 vuotta, joten niitä tutkimalla on mahdollista seurata väestöjen historiaa kymmenien tuhansien vuosien taakse.

Toinen geenitutkimus, jota Wiik käyttää hyväkseen, on Cavalli-Sforzan ja Piazzan (1993) Euroopan kansoja koskeva tutkimus, jossa lähdeaineistona ovat proteiinit (tuma DNA:n polymorfismi). Proteiineihin liittyy kolme tärkeää seikkaa, jotka tulee ottaa huomioon väestöjen historiaa koskevissa päätelmissä:

- 1) proteiinien (ja siis myös tuma DNA:n) tutkimuksen aikaperspektiivi on muutama tuhat vuotta, ts. kyseessä on väestöjen lähihistoria (vrt. mt DNA:n tapauksessa puhutaan jopa kymmenistä tuhansista vuosista) (Lahermo ym. 1996: 002),
- 2) proteiineihin vaikuttavat ympäristötekijät: mm. ilmasto, ruokavalio sekä niin tiedostamaton kuin tietoinenkin parinvalinta (Nevanlinna 1984: 158) (mt DNA:han nämä eivät vaikuta),
- 3) proteiinien alleelifrekvenssien ominaisuudet voivat muuttua dramaattisesti, kun suuremmasta väestöjoukosta erkaantuu pieni määrä ihmisiä, joista kehittyy uusi väestö (ns. pullonkaula-ilmiö).

Puheena olevassa artikkelissa olevasta taulukosta 2 (Cavalli-Sforza ja Piazza 1993: 8–9) Wiik on huomionnut ainoastaan sen puoliskon, jossa on esitetty Euroopan kansojen geneettisten etäisyyksien suhdeluvut. Hän on poiminut sieltä 25 geneettisesti suomalaisia lähimpinä olevaa kansaa ja tullut siihen tulokseen, että kahta (italialaiset ja ranskalaiset) lukuun ottamatta suomalaisten lähimmät yksitoista geneettistä sukulaiskansaa puhuvat germaanisiksi kieliä. Näitä kieliä puhuvat väestöt puolestaan asuvat suomalaisten lähinaapureina. Tämän artikkelin tulokset ovat Wiikin mukaan konkreettisenä geneettisenä todisteena siitä, että Keski-Eurooppa jakautui periglasiassa vaiheessa pohjoiseen ja eteläiseen alueeseen.

Tutustuttuani Cavalli-Sforzan ja Piazzan tutkimukseen oudoksun kolmea Wiikin esittämää näkökohtaa:

1) Wiik samastaa kyseisen tutkimuksen tulokseksi suomalaiset (Finns) itämerensuomalaisiin, belgialaiset flaaminkielisiin ja sveitsiläiset saksankielisiin. Cavalli-Sforzan ja Piazzan artikkelista ei löydy mainintaa siitä, että kyseisten kansojen geenistöä tutkittaessa olisi otettu huomioon myös heidän puhumansa kieli. Erittäin harkitsemattomalta vaikuttaa suomalaisten ja itämerensuomalaisten yhdistäminen tapauksessa, jossa lähdeaineistona ovat proteiinit, sillä kuten jo mainitsin, proteiinien ominaisuuksiin vaikuttaa dramaattisesti mm. väestöjen pullonkaula-ilmiö. Tällainen vaihe oletetaan suomalaisten väestöhistoriassa, mikä poikkeaa muiden itämerensuomalaisten väestöjen historiasta. Todisteena tästä ovat vain suomalaisilla esiintyvät geneettiset sairaudet sekä toisaalta muilla Euroopan kansoilla yleisesti tunnetut geneettiset sairaudet, joita ei esiinny suomalaisilla. (Norio ja Nevanlinna 1986: 509–511.) Olisi mielenkiintoista tietää, millä perusteella Wiik pitää suomalaisia ja viittä muuta itämerensuomalaista kansaa proteiinien osalta geenipe-

rimältään samanlaisina. Näkeekö hän todella oletetun yhteisen kantakielen, myöhäiskantasuomen riittävänä perusteluna?

2) Kyseisen taulukon perusteella on piirretty Euroopan kansojen sukupuu (Cavalli-Sforza ja Piazza 1993: 10), josta käsittääkseni on äärimmäisen vaikea päätyä siihen tulokseen, että Wiikin luettelemat yksitoista kansaa olisivat suomalaisten läheisiä geneettisiä sukulaisia. Hänen väittämiensä tulos on itse asiassa epäsymmetrinen yhtälö, jossa belgialaiset, saksalaiset, itävaltalaiset jne. olisivat suomalaisten läheisimpiä sukukansoja, mutta suomalaiset sitä vastoin eivät olisi läheistä geneettistä sukua belgialaisille, saksalaisille, itävaltalaisille jne. Valaisen asiaa numeroin: geneettiset etäisyydet suomalaisten ja edellä mainittujen kolmen kansan välillä ovat 63, 77 ja 77 (numerot osoittavat geneettisen etäisyyden Cavalli-Sforzan ja Piazzan mukaan), mutta belgialaisten läheisimmät sukukansat olisivat hollantilaiset (etäisyys 12), sveitsiläiset (14), saksalaiset (15), englantilaiset (15). Saksalaisten lähisukulaisia olisivat sveitsiläiset (10) ja belgialaiset (15) ja itävaltalaisten läheisiä sukukansoja sveitsiläiset (12), belgialaiset (16) jne. Tämä hämmentävä epäsymmetria ei johdu geenitutkimuksen menetelmistä, vaan yksinkertaisesti siitä, että kyseisessä tutkimuksessa ei ole ollenkaan tutkittu suomalaisten läheisiä kielisukulaisia virolaisia, karjalaisia jne. Wiikin päätelmää vastaavan tuloksen voisi saada aikaan vaikkapa egyptiläisistä, jos tutkimukseen ei olisi otettu muita Lähi-idän arabikansoja. Tällöinhän tuloksena olisi väistämättä se, että egyptiläisille geneettisesti läheisin sukukansa on jokin tutkimuksessa esiintyvistä eurooppalaisista kansoista.

3) Wiik käyttää Cavalli-Sforzan ja Piazzan tutkimusta geenitutkimuksen konkreettisenä todisteena Euroopan tilanteesta viimeisen jääkauden huippuaikana eli vuoden 18 000 eKr. tienoilla. Kyseinen tutkimus on kuitenkin laadittu 1990-luvun aineistosta, eikä suinkaan fossiileista. Ajallinen ero on pyöreästi 20 000 vuotta!

Lyhyesti Cavalli-Sforzan ja Piazzan artikkelin (1993) sisältönä on se havainto, että Euroopan kansat ovat muiden mantereiden kansoihin verrattuna sisäisesti suhteellisen homogeeninen populaatio. Seitsemän eniten poikkeavaa kansaa ovat saamelaiset, sardinialaiset, kreikkalaiset, jugoslaviaalaiset, baskit, islantilaiset ja suomalaiset. Wiik on valinnut kokonaisuudesta artikkelista omaan tarkoitukseensa soveltuvan yksityiskohdan, jota hän on epäasiallisesti käyttänyt irrallaan kontekstista.

On hyvin houkuttelevaa etsiä evidenssiä omille oletuksilleen tieteen kehityksen huipulta. Tähän on langennut myös Wiik esittäessään sarjan todisteita genetiikan alalta. Näin ei kuitenkaan voi tehdä selvittämättä ensin sitä, mikä on kunkin tutkimuksen lähdeaineisto ja millaisia päätelmiä siitä voidaan tehdä. Huomioon olisi otettava myös toisen tieteenalan sisäinen kritiikki vanhentuneita, nykyisin epäluotettavina pidettäviä metodeja tai tutkimustuloksia kohtaan.

PERIGLASIAALINEN VYÖHYKE — SAMANKALTAISTEN ELINKEINOJEN JA YHTENÄISEN KIELEN VYÖHYKE

Nykysuomen sanakirjan mukaan *periglasiaalinen* on *geol.* 'jäätikköjen ympäristöön kuuluva', ts. periglasiaaliseen vyöhykkeeseen liittyy arktinen ilmasto ja sen takia myös niukka kasvillisuus ja vähäinen eläimistö. Toisin sanoen käsitteessä *periglasiaalinen vyöhyke*

▷

sana *periglasiainen* osoittaa lähinnä ominaisuutta, ei paikkaa. Jäätikön reunan vetäytymisen myötä periglasiaisen vyöhykkeen maantieteellinen sijainti itse asiassa muuttui jatkuvasti. Wiik tulkitsee kuitenkin periglasiaisen vyöhykkeen käsitteen aluesidonnaisiksi, mikä johtaa siihen, että vyöhykkeen eteläraja ei hänen mukaansa siirry vuosituhan- sien kuluessa lainkaan. Sekä jäätiköitymisen huippujakson (n. 18 000 eKr.) että vielä uralilaisen kantakielen syntyvaiheen (n. 6 000 eKr.) aikana periglasiainen ympäristö ulottuu hänen mukaansa etelässä kauaksi nykyiseen Keski-Eurooppaan. Etelärajan Wiik paikantaa Maglemosen, Svidryn ja Dnepr-Desnan arkeologisten kulttuurien löytöpaikoille.

Tunnettua kuitenkin on, että ajanjakso 6 000–5 000 eKr. on Euroopassa mesoliittisen kauden loppuvaihetta, jolloin ilmasto oli atlanttinen eli kostea ja lämmin ja kasvisto sekä eläimistö hyvin monilajista — nykyisessä Itämeren piirissä jalopuut tammi, jalava, lehmus ja pähkinäpensas olivat nykyistä yleisempiä; yleisiä eläinlajeja olivat mm. villisika, alkuhärkä ja peura. (Jaanits ym. 1982: 43.) Ovatko tällaiset olosuhteet yhdistettävissä periglasiaiseen ts. arktiseen vyöhykkeeseen? Nähdäkseni ei ole relevanttia puhua periglasiaisista olosuhteista Euroopassa 6 000 eKr. toisaalta edellä esitettyjen ilmastohistoriallisten seikkojen takia, toisaalta siksi, että jääkauden huippujakso oli n. 20 000–15 000 eKr. ja vuoteen 7 000 eKr. mennessä jään reuna oli vetäytynyt jo Keski-Skandinaviaan (Nuñez 1987: 3, 9).

Nuñez suhtautuu artikkelissaan (1987) hyvin varovaisesti olettamukseen, että ihminen olisi asunut periglasiaisella vyöhykkeellä. Hän nimittää myöhäispaleoliittisen kauden (13 000–9 000 eKr.) asuinpaikkojen aluetta marginaaliseksi vyöhykkeeksi, josta ihminen ajoittain ja vain joillakin seuduilla mahdollisesti seurasi eläimistöä pyyntikaudella periglasiaiselle vyöhykkeelle asti.

For the sake of simplicity I will call marginal zone that strip of land around the ice sheet exploited by man. At certain places/times it may have included portions of the periglacial zone, but it was probably situated just outside of it. It is not clear how far north man ventured, but it seems plausible that he followed the seasonally migrating arctic fauna into the lake region in summer. (Nuñez 1987: 5.)

Wiikin hypoteesiin periglasiaisesta vyöhykkeestä liittyy se, että minkäänlaisia väestömigraatioita ei ole enää syytä olettaa, ja näin ollen kyseinen hypoteesi olisi vahvana todistena perinteistä sukupuumallia vastaan. Jäätikön reuna-alueella asunut väestö olisi vähitellen siirtynyt kohti pohjoista alueella, jolla elinehdot olivat kaikkialla samanlaiset ja kieli yhtenäinen. Homogeenisen kantakielen sijaan Wiik olettaa väljemmin siihen mahdollisesti kuuluneen kymmenen murretta, joiden alueet ja nimitykset yhtenevät arkeologisten kulttuurien alueiden ja nimitysten kanssa. Paradoksaalista on, että yksi Wiikin päälähteistä, Nuñezin artikkeli (1987), jossa käsitellään väestöjen siirtymistä jääkauden loppujaksolla jäästä vapautuneille alueille, tukee erinomaisesti sukupuun mallia. Sukupuumallihan edellyttää jatkuvia väestöryhmien erkaantumisia ja jakautumisia, jolloin tuloksena on ketju, jossa naapurimurteiden puhujat ymmärtävät toisiaan. Vastoin Wiikin tulkintaa sukupuumallista siinä ei tarvitse olettaa jyrkkiä migraatioita, vaan voidaan lähteä samanlaisista asteittaisista väestönsiirtymistä kuin Nuñezin ja Renfrew'n malleissa. Toisaalta migraation ja väestön vähittäisen siirtymisen välillä ei ole jyrkkää eroa. Arkeologisten kulttuurien katsotaan muuttuneen migraatioiden seurauksena aina, kun innovaatiot levisivät pysyvältä asuinseudulta uudelle alueelle siirtyneen väestön mukana. Matkan pituus ei ole

migraation käsitteen määritelmän kannalta ensisijainen kriteeri.

Nuñezin mallissa (1987: 5–6)

- 1) lähtökohtana on, että jäätikön reuna-alueella asuva väestö käyttää perinteisiä luonnonresursseja (esim. suurriistan metsästys),
- 2) jään vetäytyessä ja metsän vallatessa alaa osa väestöstä käyttää edelleen pääasiallisesti perinteisiä resursseja, mutta osa alkaa vähitellen hyödyntää uusia resursseja,
- 3) uusien resurssien hyödyntäminen vakiintuu osassa yhteisöä,
- 4) kun jää on vetäytynyt niin kauas, että välimatkat perinteisten resurssien hyödyntämisalueille tulevat liian pitkiksi, tulee kriittinen hetki, jolloin kantaväestö jakautuu kahtia: toiset hyödyntävät edelleen perinteisiä resursseja, toiset siirtyvät kokonaan uusiin resursseihin. Kontakteja toisistaan erkaantuneiden ryhmien välillä pidetään yllä tavaranvaihdolla sekä naima- ja sukulaisuussuhteiden vuoksi,
- 5) prosessi toistuu yhä uudelleen, kunnes uudet luonnonolot vallitsevat koko marginaalisella vyöhykkeellä.

Wiikin mukaan kielen yhtenäisyys johtui siitä, että metsästäjä-kalastajat suorittivat jatkuvasti kaukaisia metsästysretkiä erämaihin ja olivat näin ollen tekemisissä toistensa kanssa. Itse asiassa Wiik yhdistää tähän selitykseen kaksi vastakkaista prosessia:

- 1) jos oletetaan lähtökohdaksi se, että alussa oli kymmeniä, ehkä satojakin erisukuisia pikkukieliä, johti yhtenäinen toimeentulostrategia niiden yhdentymiseen,
- 2) jos oletetaan lähtökohdaksi suhteellisen yhtenäinen kantakieli, elinkeinojen rooliksi jää ylläpitää alun perin yhtenäistä kieltä.

Onko Wiikin esittämä väite laajasta kielialueesta elinkeinoihin liittyvän tiedon valossa perusteltavissa? Käsittäkseni ei ole.

Vielä mesoliittisella kaudella (7 000–3 000 eKr., ajoitus Virosta) asutus oli harvaa ja ihmisten elämäntapa kiertelevä, mutta jokaisella yhteisöllä lienee ollut oma nautinta-alueensa, jolla sijaitseviin leiripaikkoihin palattiin säännöllisesti uudelleen (Jaanits 1982: 50). Luonnosta toimeentulonsa saavan ihmisen piti tuntea paikalliset olot hyvin, koska ravinnon sai parhaiten eri paikoista vuotuiskierron eri vaiheissa. Hyvänä esimerkkinä metsästyksestä ja kalastuksesta elävästä kansasta ovat saamelaiset, jotka tälle vuosisadalle asti ovat noudattaneet vanhoja elämäntapoja. Ei ole mitään syytä olettaa, että esim. mesoliittisen ajan luonnonvaroista elävä ihminen olisi noudattanut jotenkin poikkeavaa elintapaa. Esimerkiksi metsälappalaisilla oli 3–4, joissakin tapauksissa 1–2 asuinpaikkaa eri vuodenaikojen varten. (T. I. Itkonen 1928: 206–207.)

Toimeentulon hankkiminen luonnosta yksinkertaisin apuvälinein ja menetelmin vaikuttaa länsimaisen nykyihmisen silmin lannistavalta haasteelta, ja välttämättömän ravinnon hankkimisen oletetaan vaatineen pitkiä eräretkiä. Todellisuudessa kyse on kuitenkin erittäin tehokkaasta elinkeinosta, ja metsästäjä-keräilijät pystyvät usein keräämään 3–4 tunnissa riittävästi ruokaa koko päiväksi. Esimerkiksi Harvardin yliopiston antropologien laaja tutkimus on osoittanut, että näin on esim. !kung saneilla, joiden elinympäristö Kalaharin aavikolla Botswanassa on äärimmäisen karu. (Leakey 1995: 75–76; vrt. myös Sahlins 1972.)

Wiikin oletamia pitkiä ja pitkäaikaisiakin eräretkiä oletettavasti tehtiin, mutta käsitykseni mukaan ei ole syytä olettaa, että ne olisivat jatkuvasti vaatineet esim. miesten poissaoloa suurimman osan vuotta tai että jatkuvat kontaktit kaikkiin ympäristön väestöryhmiin olisivat olleet niin vilkkaat ja aktiiviset, että kielellinen yhtenäisyys olisi tähän

▷

perustuen voinut säilyä tai kehittyä.

Wiikin oletama syy metsästäjä-kalastajien väkiluvun pienuuteen on se, että miehet viettivät suuren osan ajasta pois perheidensä luota, mistä johtui alhainen syntyvyys. Väestötutkimuksessa pidetään lähtökohtana ympäristön kantokykyä, erityisesti sitä, kuinka suuren väestön ravinnonhankintaan jokin alue pystyy tarjoamaan resurssit. Toisaalta ihmisen keskimääräinen elinikäkin oli hyvin alhainen, esim. Keski-Euroopassa paleoliittisena aikana 34 % ihmisistä kuoli alle 20-vuotiaana, mesoliittisella kaudella vastaavat luvut olivat 58 % ja 37 vuotta. Antropologit ovat myös löytäneet useita todisteita väkiluvun määrätietoisesta rajoittamisesta lapsenmurhin sekä siten, että vanhuksia ja sairaita jätettiin heitteille tai surmattiin. Vastaavanlainen käytäntö jatkui monista eri syistä myös historiallisella ajalla, ja vasta kristinuskon levitessä siitä vähitellen luovuttiin. (Jutikkala 1988: 17–20.)

INDOEUROOPPALAISEN KANTAKIELEN LEVIÄMINEN URALILAISTEN ASUINALUEILLE

Wiikin yhtenä päämääränä on esittää uusi oletus uralilaisten kansojen alkukodista. Koska hänen mukaansa uralilaisten alkuperäinen asuinalue käsitti myös nykyisiä indoeurooppalaisten asuinalueita, on hänen otettava kantaa siihen, mistä ja miten indoeurooppalaiset ovat nykyisille alueilleen levittäytyneet. Kysymykseen uralilaisten alkukodista sisältyy siis eksplisiittisesti myös indoeurooppalaisten alkukodin ongelma.

Indoeurooppalaisten alkukoti-problematiikkaa valaisee hyvin Malloryn kysymyksenasettelu. Eri tutkijasukupolvet ovat sijoittaneet indoeurooppalaisten alkukodin mitä erilaisimmille maantieteellisille alueille, eikä Malloryn mukaan (1992: 143) enää tarvitsekaan kysyä »Missä on indoeurooppalaisten alkukoti?» vaan »Minne se tällä kertaa sijoitetaan?». Jokaisella tutkijalla on ollut omat perustelunsa sille, miksi alkukodin olisi pitänyt sijaita juuri hänen ehdottamassaan paikassa.

Wiik nojautuu Renfrew'n (1987) malliin, jonka mukaan indoeurooppalaisten alkukoti on sijannut Anatoliassa. Käsitän Wiikinkin näin ollen tukevan sitä ajatusta, että indoeurooppalaisten alkukotina oli Vähä-Aasia.

Malloryn mukaan (1992: 178–181) Renfrew'n indoeurooppalaisten alkukodiksi ehdottoma Anatolia »is the wrong place at the wrong time and migrations from it give the wrong results»:

- 1) Osa puheena olevista alueista kuului historiallisten lähteiden mukaan myös ainakin kahdelle ei-indoeurooppalaiselle ryhmälle (hattilaisille ja hurrilaisille).
- 2) Indoeurooppalaisten 3 000 km:n pituinen vaellus Irlantiin olisi kestänyt parituhatta vuotta, kun taas siirtyminen 100–200 km:n päähän Armeniaan olisi kestänyt 5 000 vuotta.
- 3) Armenialaisten tiedetään valloittaneen Van-järven seudulla sijanneen Urartian kuningaskunnan. Näin ollen pitäisi Renfrew'n mallin mukaan olettaa indoeurooppalaisten suorittaneen saman alueen valtauksen kaksi kertaa.
- 4) Sen enempiä fryygian kuin armeniankaan ei voi todistaa kehittyneen anatolian muinaiskielistä, mutta niiden sijainti kuitenkin edellyttää jonkinlaista migraatiota.

Renfrew'n mallin mukaan pitäisi siis olettaa lukuisia edestakaisia indoeurooppalaisekspansioita, mikä puolestaan on ristiriidassa hänen pyrkimystensä kanssa luoda yksinkertainen arkeologinen malli indoeurooppalaisten leviämisestä.

- 5) Renfrew'n antama alkukodin varhaisneoliittinen ajoitus (n. 6 500 eKr.) ei ole sopu-
soinnussa rekonstruoidun indoeurooppalaisen kantakielen sanaston kanssa (Ren-
frew itse ratkaisee tämän ongelman kyseenalaistamalla lingvistisen paleontologian
metodin).
- 6) Anatolian alkukoti ei sovi indoeurooppalaisten murteiden jakautumista koskeviin
ajoiuksiin. Renfrew'n mukaan kreikka ja indoiranilaiset kielet olisivat eronneet toi-
sistaan yli 5 000 vuotta ennen kuin ne ensi kertaa ovat tulleet tutkimuksen ulottu-
ville, vaikka niillä tiedetään olevan useita yhteisiä myöhäisempiä isoglosseja.
- 7) Indoeurooppalaisten ja uralilaisten kielten yhtäläisyyksiä on mahdotonta selittää.
(Mallory 1992: 178–181.)

Renfrew pyrkii esittämään uuden metodin arkeologisen ja kielellisen todistusaineiston synteesin tekemiseksi. Hän kritisoi sitä perinteistä kaavaa, että arkeologit viittaavat kielitieteilijöiden tuloksiin ja kielitieteilijät puolestaan arkeologien tuloksiin — tähän sisältyy hänen mukaansa kehäpäätelmien vaara. Paradoksaalista kuitenkin on, että Renfrew'n arkeologeilta saamassa kritiikissä pääargumenttina on se, ettei hän itse suhtaudu kyllin vakavasti arkeologiseen löytöaineistoon, vaan näyttää painottavan lingvististä todistusaineistoa (Ligi 1992: 62–63). Parhaiten tämä tulee esiin kysymyksessä maanviljelyksen leviämisestä.

Näkemystä siitä, että maanviljelys leviäisi vain uudisasukkaiden mukana, on pidetty vanhentuneena jo kymmenkunta vuotta, ja esimerkkinä viimeisimmistä jo vanhentuneen teorian edustajista olen nähnyt mainittavan Renfrew'n nimen (esim. Lang 1995: 124). Renfrew'n hypoteesia maanviljelyksen leviämisestä voidaan kritisoida uusimpien tutkimustulosten perusteella kahdesta näkökulmasta: ajoitusten ja prosessin kannalta.

Nykyään oletetaan, tosin rohkeasti, alkeellisen maanviljelyksen levinneen vuoteen 5 000 eKr. mennessä jo parinsadan kilometrin etäisyydelle Itämeren etelärannikosta (Hedeager ja Kristiansen 1988), ja vuonna 4 200 eKr. arvellaan maanviljelyä harjoitetun jo Gotlannissa (Burenhult 1991; Lang 1995: 124). Virolaisen arkeologin Langin viimeisimmät tutkimukset ovat keskittyneet maanviljelyksen kehitykseen Virossa, ja hänen mukaansa alkeellisen viljelytalouden voidaan olettaa alkaneen Virossa varhaisneoliittisella kaudella eli 4 200 eKr. tienoilla (Lang 1995: 138). Langin oletukset perustunevat pääasiassa siitepölyanalyysiin, jotka luonnollisestikaan eivät ole yhtä luotettavia kuin makrofossiilitutkimukset.

Maanviljelyksen leviämisprosessista on uusia näkemyksiä esittänyt postprosessualistinen koulukunta, joka on saanut paljon vaikutteita sosiaalitieteistä. Maanviljelyn leviämisen lähtökohdaksi oletetaan paikallinen kehitys, jolloin viimeiset metsästäjä-kalastajat olisivat olleet ensimmäisiä maanviljelijöitä. Maanviljelyksen leviämistä ja omaksumista ei enää yhdistetä ympäristön tai väestön muutoksiin. Mm. Benderin ja Haydenin mukaan myös keräilytaloutta harjoittava yhteiskunta pystyi tuottamaan ja tuottikin enemmän kuin eloonjäämistä varten olisi välttämättä tarvittu. Ylijäämää tarvittiin metsästäjä-kalastajien yhteiskunnassa erilaisiin tarkoituksiin mm. uskonnollisissa juhlissa, seremoniaalisissa ja kaupallisissa liitoissa ym. yhteiskunnallisissa yhteyksissä. Ylijäämän käytöstä, jaosta, vaihdosta jne. päätti yhteisön johtaja (Big Man), joka lahjojen avulla myös lisäsi omaa

▷

vaikutusvaltaansa ja toisten riippuvuutta itsestään. Varallisuuden uudelleenjako saattoi alkaa hetikin, mutta usein kyseessä olivat pidemmät aikavälit, mikä edellytti säilytysmahdollisuutta. Tämä johti asutuksen muuttumiseen yhä pysyvämmäksi, mikä taas vahvisti valtarakenteita ja mahdollisti työvoiman suuremman keskittämisen ja tuotannon kasvatamisen. Kun tavoitteena on tuotannon ylijäämä, voi edellä kuvattu kehitys maantieteellisesti suotuisilla alueilla johtaa kasvinviljelyn ja kotieläinten hoidon alkamiseen. (Lang 1995: 126–127.)

Wiikin ja Renfrew'n hypoteesien välinen ristiriita on se, että Renfrew olettaa indoeurooppalaisten alkukodin suhteellisen rajalliseksi, kun taas Wiik on uralilaisten laajan alkukodin kannalla. Wiik ei myöskään ole tarjonnut selitystä seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Miten on mahdollista, että uralilainen kielikunta olisi levittäytynyt hyvin laajalle alueelle periglasiaaliselle vyöhykkeelle hyvin varhaisessa vaiheessa (vrt. geneettinen jakautuminen 40 000 eKr., periglasiaalinen vyöhyke 20 000–7500 eKr.), kun taas indoeurooppalainen alkukoti olisi pysynyt Renfrew'n mukaisesti melko suppeana 6 500 eKr. asti?
- 2) Miksei periglasiaalisen vyöhykkeen eteläpuolelle kehittynyt ennen maanviljelyksen leviämistä yhtenäistä kieliäluetta, vaikka vallitsevana elinkeinona sielläkin oli keräilytalous?
- 3) Miten vaikuttaa ihmisen puhumaan kieleen se, metsästääkö hän suurriistaa vai pienriistaa (vrt. Wiikin Vekkari-ohjelmassa tarjoamaan perusteluun sille, miksi kahden puolen periglasiaalisen vyöhykkeen rajaa puhuttiin erilaista kieltä)?

Yhteenvetona voin todeta, että Wiikin käyttämät arkeologiaan liittyvät todisteet joko eivät ole arkeologien yleisesti hyväksymiä (Renfrew'n teoria) tai sitten hän jättää ne kokonaan esittelemättä. Wiikin viittaukset Nuñezin hypoteeseihin ovat aiheettomia, koska termiä periglasiaalinen vyöhyke lukuun ottamatta hän ei tukeudu niihin missään muussa yhteydessä. Nuñezin hypoteesi sopii paremmin sukupuuteoriaan kuin kontaktiteoriaan.

MIKÄ ON KONTAKTITEORIA?

Wiikin teorian kielitieteellisenä metodisena lähtökohtana on kontaktiteoria. Wiik kiteyttää tämän siten, että kaikkien uralilaisten kielten ja murteiden synty voidaan selittää kontaktien seuraukseksi eli yksinkertaistettuna kaavana: $A + B = AB$. A ja B voivat edustua uuden kielen AB aineksissa joko tasavertaisesti tai sitten toisen osuus voi olla suurempi kuin toisen.

Kontaktiteorian kehitti indoeuropeisti N. S. Trubetzkoy 1930-luvulla J. Schmidin aaltoteorian pohjalta. Teorian keskeisenä ajatuksena on se, että uusia kieliä voi syntyä aivan erisukuisten kielten kontakteista ja sulautumisista. (Erkki Itkonen 1966: 99.) Trubetzkoy ei pitänyt indoeurooppalaisen kantakielen oletusta välttämättömänä, koska hänen mukaansa esim. indoeurooppalaisten kielihaarojen edeltäjät eivät olleet alun perin toistensa kaltaisia, vaan ne ovat lähentyneet toisiaan jatkuvien kontaktien seurauksena (Erkki Itkonen 1961: 50). Kontaktiteoria edustaa siis sukupuuteorian äärimmäistä vastakohtaa, koska sen mukaan yhteisiä kantakieliä ei ole olemassa (Tauli 1956: 303–304; Häkkinen 1996: 30).

Kun kielletään sukupuumalli, on kiellettävä myös sen peruselementit eli yhteinen kanta-kieli ja myöhemmät välikantakielet. Tämä on johdonmukaista, koska vanhan teorian peruskäsitteiden siirtäminen uuteen teoriaan tarkoittaisi sitä, että sisällöllisesti olisi tuloksena vain teorian nimen muutos. Suomalais-ugrilaisiin kieliin ovat aikaisemmin yrittäneet kontaktiteoriaa soveltaa Bubrih ja Tauli onnistumatta kuitenkaan esittämään vakuuttavia todisteita. (Erkki Itkonen 1961: 48–50.)

Vaikka Wiik itse korostaa noudattavansa kontaktiteoriaa, periaatteellisia eroja hänen hypoteesiansa ja sukupuumallin välillä ei voida käytännössä havaita, koska a) hänen oletuksensa lähtevät melko yhtenäisistä kielimuodoista (kantaauralista ja indoeurooppalaisesta kantakielestä), b) hän pitkälti operoi sukupuumalliin liittyvällä käsitteistöllä. Kun Wiikin laatima uralilaisten kielten syntyä koskeva kaava esitetään kuviona, muistuttaa tulos erehdyttävästi sukupuukuvaa (tästä havainnosta kiitän apul.prof. Esa Itkosta).

Wiikin teorian loppuvaiheet eivät kuitenkaan noudata enää sukupuumallia, vaan kuvaavat assimilaatiota. Assimilaatioprosessit ovat Wiikillä epäsuhtaiset, koska joidenkin kielten, esim. vatjan, muodostumisen lähtökohtana on neljäkin kieltä, joidenkin, esim. karjalan, vain kaksi kieltä. Assimilaatioiden yhteydessä kieliä syntyy Wiikin kaavojen mukaan koko ajan vain kielikunnan sisällä. Pitäisikö tämän perusteella siis olettaa, että reuna-alueiden kielet ovat vailla kontakteja, ts. joko kontaktiteoria ei päde reuna-alueilla tai sitten siellä vallitsee jonkinlainen kielityhjiö. Yhtenä selityksenä voisi tietysti arvella, että eri kielikuntiin pätevät erilaiset kehitysteoriat. Mainituista selitysyrityksistä kuitenkin ei yksikään tunnu varteenotettavalta.

Mielestäni kontaktiteorian yhtenä vakavana ongelmana onkin se, ettei sillä voida luontevasti selittää eri kielikuntien yhteisiä piirteitä ja innovaatioita tai niiden poikkeavuutta naapurikielikuntien ominaisuuksista. Vaatisi melkoista kekseliäisyyttä esittää uskottavat perustelut sille, mitä tapahtuu kielikuntien raja-alueiden kontakteissa, jos niissä kerran ei synny alkuperäisen kielikuntarajan molemmin puolin ymmärrettäviä kieliä, ts. kielimuotoja, joissa olisi tältä kannalta riittävä määrä yhteistä sanastoa ja kontaktikielten kieliopillisiä aineksia. Suomalais-ugrilaisista kielistä tšeremissillä on kehityshistoriansa aikana ollut kaikki edellytykset kehittyä tyypilliseksi kontaktikieleksi, mutta näin ei ole käynyt. Vaikka tšeremissin sanastossa on runsaasti turkkilaiskielten, tšuvaššin ja tataarin, lainoja ja näistä kielistä on vaikutteita mm. äänneistössä, tempusten käytössä, substantiivien ja verbien johtimissa jne., ovat tšeremissin keskeiset kieliopilliset perusainekset kuitenkin omaperäisiä (Erkki Itkonen 1961: 51–52).

Kontaktiteorian soveltuvuutta voidaan tarkastella myös sellaisten kielten valossa, joiden puhujat elävät isolaatiossa. Kontaktiteorian mukaisesti pitäisi nimittäin olettaa, että minkäänlaista kehitystä ei tällaisten kielten sisällä ole tapahtunut, sillä kielen muuttumisen edellytyksenä olisivat kontaktit. Esimerkkikieltä ei tarvitse etsiä kaukaa, sopiihan erinomaiseksi esimerkiksi islanti. Islanti on asutettu 900–1000-luvuilla Norjasta käsin, ja uudisasukkaiden kielimuotona oli muinaisnorja/muinaisskandinaavi (Old Norse/Old Scandinavian). Kontaktiteorian mukaisesti pitäisi islannin kielen olla vielä nykyisinkin muinaisskandinaavin tasolla, mutta kielen historiassa on erotettavissa kaksi kehitysvaihetta: muinaisislanti ennen vuotta 1540 jKr. sekä sen jälkeen nykyislanti. Verrattuna muihin nykyisiin skandinaaviisiin kieliin islannissa on tosin vähemmän uudennoksia erityisesti morfologian ja syntaksin alalla, mutta sama ei päde sanastoon ja fonologiseen variaatioon. (Thráinsson 1994: 142.)

▷

Kontaktiteorian universaalisuutta eivät näytä tukevan myöskään käsitykset Pohjois- ja Etelä-Amerikan kieliperheiden kehityksestä. Amerikan mantereiden ensimmäisiksi asukkaiksi oletetaan Koillis-Siperiasta tulleet pienet ryhmät, jotka puhuivat mahdollisesti saman kielen eri murteita tai sukulaiskieliä. Nykyään on Amerikassa 140 intiaanikieliperhettä (American-Indian). Nicholsin (1990) laskelmien mukaan olisi kulunut n. 35 000 vuotta siitä, kun lähtötilanteena olisi voinut olla vain muutama kieliperhe — ja juuri tuolloin Amerikan manner arvellaan asutetun. (Aitchison 1996: 164–165.)

Kontaktiteoriaa koskevien ajatusten yhteenvetona haluaisin huomauttaa, että kielitieteen tutkimusperinteessä ei ole koskaan kiistetty eri kielten ja kulttuurien kontaktien mahdollisuutta. Yksittäisten kielten tai kokonaisten kieliperheiden historian tutkimuksessa on päinvastoin suurta apua siitä, että tunnetaan kontaktit muiden kielten kanssa. Tendenssi, että koko kielen historia sekä siihen sisältyvä kehitys ja muuttuminen pyritään selittämään vain kontakteilla, ansaitsee mielestäni kritiikkiä. Kielten kehitykseen kuuluvat epäilemättä erkaantumiset, kontaktit ja sisäinen muuttuminen, ja näiden osuutta yksittäisessä kielessä on vaikeaa ellei suorastaan mahdotonta arvioida.

INDOEUROOPPALAISTEN JA SUOMALAIS-UGRILAISTEN KIELTEN KONTAKTIT LAINASANATUTKIMUKSEN VALOSSA

Wiikin hypoteesissa voidaan erottaa kaksi indoeurooppalaisen (ieur.) kantakielen kontaktialtoa:

- 5 000–4 000 eKr., jonka tuloksena olisi uralilaisen kantakielen jakautuminen kahdella suomalais-ugrilaiseksi kantakieleksi ja kantasamojediksi,
- 4 000–2 500 eKr., jolloin kyseessä olisi indoeurooppalaisen kantakielen ja varhaiskantasuomen kontakti. Tämän tuloksena ieur. kantakielessä tapahtuisi nyt jakautuminen: Itä-Preussin alueella syntyisi baltto-slaavilainen kantakieli ja Skandinavian alueella kantagermaani (Wiik 1995b: 32).

Seuraavissa vaiheissa Wiik keskittyy jo niihin vaikutuksiin, joita kantabaltilla ja -germaanilla oli varhaiskantasuomeen.

Wiik on rajannut suomensukuisten kielten vanhimmat indoeurooppalaiset lainasanakerrostumat yhdeksi tuhannen vuoden mittaiseksi aalloksi jättäen huomiotta sen, että indoeurooppalaisen kantakielen tai sen tytäkantakielten tasoille rekonstruoitavat lainasanat ovat paitsi eri-ikäisiä, myös eri alueilla ja eri kielistä saatuja (Koivulehto 1993: 183–187). Uralilaisissa kielissä tunnetaan sellaisten ieur. lainasanojen ryhmä, joilla on hyvin laaja levikki molemmissa kielikunnissa ja joiden äänneasu edellyttää molemmilla tahoilla vanhimman tunnetun kantakielen rekonstruktioitasoa (Koivulehto 1994, Häkkinen 1996: 65). Kyseessä ovat sellaiset lainasanat, joiden levikki ulottuu suomalais-ugrilaiden kielten lisäksi samojedikieliinkin. Lisäksi voidaan erottaa toinenkin ryhmä ieur. kantakielen rekonstruktioitasolle palautuvia, mutta käytännössä esibalttilaisia tai -germaanisista lainasanoja, joiden levikki on läntisempi ja rajoittuu itämerensuomalaisiin kieliin ja lappiin (Koivulehto 1993: 184). Kolmatta lainasanakerrostumaa edustavat keskenään eri-ikäiset indoiranilaiset eli arjalaiset lainat, joita oletetaan saadun jo toisistaan erkaantuneisiin suomalais-ugrilaisiin kieliin tai kielihaaroihin. Suomessa esiintyvien arjalaisperäisten

sanojen lukumäärä jää alle kolmenkymmenen, ja niistäkin suurin osa on sellaisia, jotka esiintyvät myös muissa suomalais-ugrilaisissa kielissä. Kuitenkin on myös sellaisia arjalaisia lainasanoja, jotka esiintyvät vain itämerensuomessa ja/tai saamessa. Viimeksi mainittuun ryhmään kuuluviksi vanhastaan tiedettyjen sanojen rinnalle on Koivulehto esittänyt useita uusia vastaavanlaisia etymologioita nimenomaan saamen osalta. (Koivulehto 1993: 185–186; Koivulehto 1995; Häkkinen 1996: 69–70.)

Vuoden 2 500 eKr. vaiheilla Pohjois-Eurooppaan levinnyt vasarakirveskulttuuri yhdistetään indoeurooppalaisiin. Heidän kielensä oletetaan edustaneen jonkinlaista germaanis-balttilais-slaavilaista kielimuotoa, joka äännerakenteeltaan vielä oli indoeurooppalaisen kantakielen tasolla. (Krahe 1962: 85; Senn 1966: 35; Mallory 1992: 243–.) Aikaisemmin on kaikki balttilaisia ja germaanisia vanhemmat indoeurooppalaiset lainat oletettu arjalaiselta taholta saaduiksi, balttilaiset lainat on katsottu germaanisia vanhemmaksi (esim. Hakulinen 1979: 349–368). Koivulehto on havainnut tutkimuksissaan, että itämerensuomessa ja saamessa on lainoja, joiden originaalit äänteellisistä syistä pitäisi rekonstruoida ieur. kantakielen tasolle ja jotka näin ollen olisivat vanhempia kuin kantabaltti tai -germaani. Viitso on esittänyt muutamista aiemmin slaavilaisiksi lainoiksi oletetuista sanoista samansuuntaisia havaintoja. (Viitso 1992: 185–186; Koivulehto 1976, 1979, 1983, 1993.)

Koivulehto on myös osoittanut, että balttilaislainojen ehdoton asema germaanisia lainoja vanhempana kerrostumana ei ole äännekriteerein todistettavissa, koska balttilaislainat, ainakin suuri osa niistä, ovat todella balttilaisia eli ne ovat peräisin kantabalttilaisesta, ehkä myöhemmästäkin kielimuodosta. Toisaalta taas itämerensuomen omien äännekriteerien perusteella ei vanhimpia germaanisia lainoja, joita aikaisemmin oletettiin saadun vasta myöhäiskantasuomeen, voida katsoa balttilaislainoja nuoremmiksi. (Koivulehto 1976: 3–4; Koivulehto 1980/1984: 193–201.) Slaavilaiskielten vaikutuksen alku on perinteisesti ajoitettu 600–800-luvuille. Hiljattain on kuitenkin esitetty sellaisia slaavilaisperäisiä lainaetymologioita, jotka äännekriteerien nojalla olisi siirrettävä aikaan, jolloin varhaiskantasuomalainen äännesysteemi olisi ainakin vielä osittain ollut voimassa. (Koivulehto 1993: 187.) Wiik on jättänyt esityksessään kaikki mainitut lainasanatutkimukset kokonaan huomiotta ja tarjoaa todisteina hypoteeseilleen vain varhaiskantasuomen eri murteiden nimitykset, ajoitukset ja niiden yhdistämisen erilaisiin arkeologisiin kulttuureihin.

Kun otetaan huomioon edellä esitetyt näkökohdat, Wiikin esittämää kaavaa uralilaisien ja indoeurooppalaisten kielten kontakteista ei voida pitää hyväksyttävänä, sillä

- 1) Wiikin esittämät ajoitukset ovat eräiden lainakontaktien kohdalla liian varhaisia ja ristiriidassa yleisesti hyväksytyjen oletusten kanssa (esim. v. 2 500 eKr. tienoille rekonstruoidaan balttilais-germaanis-slaavilainen kielimuoto, kun taas Wiikillä esiintyy tänä aikana jo kantabalttilainen kielimuoto),
- 2) Wiik on jättänyt huomiotta joukon kontakteja, joista todisteina ovat esim. eri-ikäiset arjalaiset sekä Itämeren alueen vanhat ieur. ja slaavilaiset lainasanakerrostumat,
- 3) Wiikin mukaan suomalais-ugrilaisilla olisi ollut yhtenä ajanjaksona kontakteja vain yhden kansan kanssa — näin tulevat poissuljetuiksi rinnakkaiset kontaktit samana aikana eri kansojen kanssa, joita kielitieteellisin perustein oletetaan olleen useampia.

▷

ITÄMERENSUOMALAISTEN KIELTEN SYNTY WIIKIN JA ERÄIDEN MUIDEN KIELENTUTKIJOIDEN MUKAAN

Wiik esittää itämerensuomalaisten kielten syntyprosessin graafisesti soikioina, joihin hän liittää kaavat tyyppiä $P + l + v + t \rightarrow Va$ symbolien selityksineen. Kielitieteellinen osuus koko itämerensuomalaisten kielten syntyprosessin perusteluissa rajoittuu kielten nimien mainitsemiseen ja oletuksiin eri kielikomponenttien vahvuuksista syntyneissä uusissa kielissä — valittavana on joko vahva tai heikko osuus. Wiik esitti kevättalvella 1995 yhden ja jo lokakuussa 1995 toisen, parannellun version samasta hypoteesista. Syntyprosessin lähtökohta oli muuttunut: ensimmäisessä versiossa on kaksi lähtökieltä, toisessa neljä. Joiltakin osin olivat vaihtuneet myös prosessin tuloksena syntyvien kielten nimitykset ja samassa vaiheessa syntyvien kielten määrä. Kieli, josta käsitykset radikaaleimmin olivat muuttuneet, on vatja. Teksteistä ei käy ilmi, millaisiin uusiin todisteisiin uudistukset perustuvat. Perustana oleva nelijako (länsisuomi, pohjoisviro, vepsä ja tšuudi) juontuu arkeologiasta, sillä läntinen pronssikulttuuri vaikutti länsisuomeen ja pohjoisviroon, kun taas vepsään vaikuttivat itäiset volgalainen ja permiläinen tekstiilikeraaminen kulttuuri ja tšuudiin vain volgalainen kulttuuri.

Myöhäiskantasuomen (mksm.) murrejaosta ja kielimuotojen kehityksestä on esitetty erilaisia ratkaisumalleja. Eri malleilla on tähän asti kuitenkin ollut ainakin yksi yhteinen piirre: painavimmat todisteet on haettu kielitieteestä, ei naapuritieteiden puolelta. Terho Itkonen on useissa artikkeleissaan (1972, 1978, 1980/1984, 1983) käsitellyt mksm:n jakautumista kolmeen murreryhmään: pohjoiskantasuomeen, lounais-/eteläkantasuomeen ja kaakkois-/itäkantasuomeen. Itkosen esittämä jako on tavallaan kompromissi aiemmista ryhmityksistä, jotka edustavat vaihtoehtoisesti joko pohjois–etelä- tai länsi–itä-jakoa. Itkonen korostaa pitävänsä äänne-, muoto- ja lauserakenteiden sekä sanaston nojalla pohjois–etelä-jakoa paremmin perusteltuna (Itkonen 1980/1984: 355). Hänen hypoteesissaan on aikaisempiin tutkimuksiin verrattuna uutena elementtinä se, että itäiset ims. kielet (suomen itämurteet, karjalaispohjaiset kielimuodot, vepsä ja vatja) oletetaan kaksilähtöisiksi, kuitenkin niin, että kolmessa ensin mainitussa olisivat sekoittuneet pohjois- ja itäkantasuomi, vatjassa puolestaan itä- ja eteläkantasuomi. Puhtaasti pohjoiskantasuomen pohjalta kehittyneiksi jäisivät suomen länsimurteet, eteläkantasuomen pohjalta taas viro ja liivi. (Vrt. Terho Itkonen 1972: 93, 1980/1984: 357.) Pian Itkosen näkemyksen julkaisemisen jälkeen esitti Laanest siihen muutamia vastaväitteitä. Hänen mukaansa mm. ei ole syytä nähdä muinaiskarjalaa ja vepsää sekundääreinä länsisuomeen verrattuna; oletettu kaakkoisryhmä jää pelkästään hypoteettiseksi; länsisuomen, karjalan ja vepsän yhteiset piirteet tulisi mieluummin nähdä keskinäisten vaikutteiden seurauksena (Laanest 1975: 18). Seitsemän vuotta myöhemmin (1982) ilmestyneessä saman teoksen saksankielisessä laitoksessa Laanest on tyytynyt Itkosen teorian referointiin ja aiempi kritiikki puuttuu kokonaan (vrt. Laanest 1982: 28–29). Itkosen hypoteesi sai Suomessa heti laajaa kannatusta.

Sammallahden (1977) esittämässä kaaviossa ei myöhäiskantasuomen jakautuminen enää ole siinä mielessä symmetrinen, että muutoin vielä jakautumattoman itämerensuomen rinnalle nousee heti toisessa vaiheessa eteläviro. Itämerensuomalaisen kantakielen jakautuminen etelä- ja pohjoisitämerensuomeksi tapahtuu vasta kolmannessa vaiheessa. (Mts. 132–133.)

Aristen mukaan (1956) olisivat liiviläiset, etelävirolaiset, pohjoisvirolaiset, karjalaiset ja vepsäläiset viisi vanhinta ims. heimoa, minkä perusteluksi hän esittää mainittujen kielten omaperäisen perussanaston ja kieliopilliset erityispiirteet (mts. 13). Näin ollen Ariste jättää avoimeksi sen, edelsikö heimojen erkaantumista mksm. murteisiin jakautumisen välivaihe ennen nykyisen kielijaon syntymistä. Huomiota herättää sekin, että hämeen heimon hän olettaa muodostuneen edellä mainittuja viittä muuta heimoa myöhemmin, ja taustaksi hämäläisille hän tarjoaa sekä karjalaisten että pohjoisvirolaisten asuinalueilta siirtyneitä ims. heimoja, siis ekspansiota idästä käsin (mts. 15). Varauksellisesti hän esittää kuitenkin myös sen mahdollisuuden, että hämäläiset olisivat olleet kuudes vanha ims. heimo (mts. 16).

Alvre pitäytyy (1973) perinteisessä kaksijakoisessa mksm:n murrejaossa. Lähtökohdanaan hän pitää länsi–itä-jakoa, minkä hän perustaa monikon genetiivin edustukseen eri ims. kielissä. Myöhäiskantasuomen murteista syntyneiden kielten historiaan on Alvre esittänyt uusia näkökulmia. Hänen mukaansa länsikantasuomen jatkajia olisivat liivi, pohjoisviro ja häme, joiden puhujat olisivat ensimmäiset idän suunnalta tulleet heimot; itäkantasuomen jatkajia puolestaan olisivat eteläviro, viron rannikkomurre, vatja ja vepsä sekä karjala jo tuolloin kehityksessä olleiden savolaismurteen ja inkeröisen kanssa. (Mts. 160–161, 291.) Terho Itkonen on kritisoinut Alvren suhtautumista vatjaan, viron rannikkomurteeseen ja eteläviroon ja pitänyt sitä liian jyrkkänä, koska kahdessa ensin mainitussa kielimuodossa erottuu selvästi läntinen runko ja koska valtaosa niistä Alvren esittämistä sanastollisista, muoto-opillisista ja syntaktisista piirteistä, jotka hänen mukaansa tukisivat eteläviron tulkitsemista itäkantasuomen jatkajaksi, esiintyvät myös suomen länsimurteissa. Itkosen mukaan kyseessä olisivat aikaisemmat laajalevikkiset itämerensuomalaisuudet, joiden levikki on myöhemmin supistunut. Ilmeisenä esimerkkinä näistä olisivat sellaiset kielenilmiöt, joita nykyään tavataan enää vain itäisissä ims. kielissä ja liivissä. (Terho Itkonen 1978: 75–76, 80–81 ja 1983: 216.)

Viitso (1978) on esittänyt mksm. jakautumisen eri murteiksi ja niistä edelleen itsenäiseksi kieliksi 1. tavun *ō*-vokaalin kehityksen perusteella. Viitso tarjoaa kahta hypoteesia:

1) sillä ehdolla, että mksm.:sta puuttui *ō, voidaan siinä tapauksessa, että 1. tavussa oli *e eikä jälkitavuuksissa esiintynyt *a:ta eikä samassa kannassa myöskään *o:ta ja *u:ta, erottaa mksm. jakautumisen ensimmäisessä vaiheessa seuraavat kaksi murreryhmää:

a) suomi – vatja – viro, b) ugala l. eteläviro – liivi,

2) sillä ehdolla, että mksm.:sta puuttui *ō, voidaan, koska 1. tavussa esiintyi *e sanan morfologisesta rakenteesta tai sen etu- taikka takavokaalisuudesta riippumatta, mksm. jakautumisen ensimmäisessä vaiheessa erottaa seuraavat kaksi murreryhmää:

a) suomi, b) vatja – viro – ugala – liivi.

Viitson teoriassa suomi kattaa osan koillisviron rannikkomurteesta, vatja Kukkosin murteen sekä kaikki inkeröisen, suomen, karjalan, lyydin ja vepsän murteet; viro kattaa pohjoisviron murteet, mm. viron yleiskielen, muttei pohjoisviron itämurteita ja vatjaan sisältyy myös osa koillisviron rannikkomurteesta ja pohjoisviron itämurre. Yllä mainituista hypoteeseista ensimmäisessä Viitsolla on neljä välivaihetta ennen kuin tuloksena ovat toisistaan täydellisesti erkaantuneet kielet, kun taas jälkimmäisen hypoteesin mukaan hän esittää kaksi välivaihetta. (Viitso 1978: 81–97.) Viitson teorian muusta sisällöstä todetta-

▷

koon tässä yhteydessä vain, että edellä mainittujen välivaiheiden keskeisenä sisältönä on samojen kielimuotojen erilainen ryhmittäminen eri vaiheissa.

Virolaistutkijoiden suomalaisille osoittamassa kritiikissä pääkohtina on yleensä ollut kaksi seikkaa:

- 1) länsisuomalaisten vaikutteiden liiallinen korostaminen sekä
- 2) viron murteiden kehityksen vähäinen huomioiminen.

Edellä käsitellyssä Viitson hypoteesissa huomio puolestaan kiintyy siihen, että suomen murteet on nähty yhtenä kokonaisuutena, kun taas viron murteita käsitellään yksityiskohdittaisesti ja niiden oletetaan kuuluneen viidestä ryhmästä neljään. Taustalla voisi ehkä nähdä oletuksen, että viron kielialue on ollut suhteellisen keskeisessä roolissa, minkä tuloksena oli jo hyvin varhaisessa vaiheessa sellaisten itsenäisten murteiden ja heimojen kehittyminen, jotka myöhemmin ovat yhdistyneet viron kieleksi ja heimoksi.

Wiikin esittämät neljä soikiota kuvaavat tilannetta varhaiskantasuomalaisen ajan jälkeen, mutta hänen hypoteesinsa ei kuitenkaan näytä yhtenevän yhdenkään edellä mainitun tutkijan näkemysten kanssa. Suullisesti Wiik kommentoi: »Esitykseni on abstraktisempi, generatiivinen — tuotan uusia kansoja siittämällä vanhoja keskenään» (Turun yliopiston ja Åbo Akademin tutkijakoulutusseminaari 28.3.1996). Wiikin mukaan ims. kielten syntyprosessin toisessa vaiheessa ovat erotettavissa seuraavat kielet:

- 1) karjala = länsisuomi (myöhempi häme) + vepsä,
- 2) lounaisuomi = vahvempi länsisuomi + heikompi pohjoisviro (myöhemmin keskiviro),
- 3) vatja = länsisuomi + vepsä + pohjoisviro + tšuudi,
- 4) võru = pohjoisviro + tvsuudi,
- 5) liivi = pohjoisviro + lätti,
- 6) lisäksi neljä ensimmäisen polven »puhdasta» kieltä: länsisuomi, vepsä, pohjoisviro ja tšuudi.

Wiikin hahmotelmassa nousee hyvin selvästi esille ajatus eriasteisista kieli- ja murrekupuolvista, käsittelee hän työssään peräti viittä eri sukupolvea. Tämän lisäksi myös yksittäisten kielten kohdalla on vaikea löytää yhtymäkohtia Wiikin ja muiden kielentutkijoiden näkemysten välillä, vrt. mm.:

1) Wiik on selittänyt karjalan kielen syntyneen länsisuomesta ja vepsästä. Karjalan kielen sekundaarisuutta vepsään nähden on kylläkin esittänyt v. 1947 venäläinen Bubrih, mutta laajempaa kannatusta tämänsuuntainen ajatus ei myöhemmin ole saanut. Karjalan ja vepsän voidaan joko olettaa syntyneen yhteisestä laatokkalisesta kantakielestä (Sammallahti 1977), tai toisaalta voidaan lähteä yleisemminkin hyväksytystä käsityksestä, että karjala olisi kehittynyt mksm:sta heti itsenäiseksi kieleksi tasavertaisena muiden vanhojen ims. kielten rinnalle (vrt. s. 417 Aristen, Terho Itkosen, Alvren näkemykset), jolloin sitä itseään pidetään vaikutteiden antajana sekä inkeroiseen että suomen itämurteisiin (Ruoppila 1955: 7; Laanest 1986: 4).

2) Vatja on Wiikin mukaan kieli, joka itse on ollut hyvin vahvasti sekä saavana (syntynyt länsisuomesta, vepsästä, pohjoisvirosta ja tšuudista) että antavana (vatjan vaikutusta on sen omien murteiden lisäksi myös koillisvirossa, inkeroisessa ja itävirossa) osapuolena. Vatjan on todella todettu olevan kieli, jossa on elementtejä myöhäiskantasuomen eri murteista, ja juuri siksi sen käsittelemistä vain yhden tietyn mksm. murteen jatkajana on pidetty ongelmallisena. Vatjaa pidetään kuitenkin melko myöhäsyntyisenä kielenä (vrt.

Laanest 1975: 20–21), ja sen pohjana lienee joko pohjoisviro (Laanest 1975: 21; Sammallahti 1977: 132) tai rannikkoviro (Alvre 1973: 291). Arkeologi Ligi on vertaillut Koillis- ja Itä-Viron vatjalaaisia ilmiöitä kirjallisten lähteiden, kielen, toponymiikan, etnografian, folkloren, arkeologian ja antropologian lähtökohdista. Hänen tuloksenaan on, että vatjalaisten ja koillis- sekä itävirolaisten polveutumiselle voidaan olettaa yhteiset lähtökohdat. Etninen raja kolmen heimon välille lienee syntynyt vasta 1600-luvun jälkeen. (Ligi 1986: 156–167.)

3) Kaikkien viron murteiden lähtökohdaksi Wiik olettaa pohjoisviron. Virolaiset murretutkijat itse ovat kuitenkin yksimielisiä siitä, että pohjois- ja eteläviro pitäisi olettaa samantasoisiksi, mutta eri lähtökohdista kehittyneiksi (vrt. Ariste 1956, Kask 1984, Saareste 1952). Jos viron etelämurteesta jätettäisiin pois kaikki pohjoismurteiden vaikutukset ja päinvastoin ja jos etelämurteiden puhujia ei sitoisi muiden virolaisten kanssa yhteinen historia, kulttuuri ja kirjakieli, voitaisiin eteläviroa hyvinkin pitää itsenäisenä itämerensuomalaisena kielenä, ilmeisesti paremmin perusteltuna kuin karjalaa suomen rinnalla (Saareste 1952: 103–104).

LOPUKSI

Yhteenvetona edellä esitetystä totean lopuksi, että Wiikin teoreettisten hahmotelmien lähtökohdat ovat varsin mielenkiintoiset, mutta samalla ne vievät meidät hyvin kauas kielitieteen perinteisiltä tutkimusaloilta — kymmenien tuhansien vuosien takaiseen menneisyyteen ja kysymykseen Euroopan kielten synnystä.

Käsityksemme mukaan ihmisen inhimillisyyteen liittyy kieli. Kielen synty ja kehitys, ihmiskunnan jakautuminen roduiksi ja edelleen heimoiksi sekä materiaalisen kulttuurin muutokset esihistoriallisena aikana ovat ongelmia, joihin jatkuvasti etsitään uusia vastausmalleja antropologiassa, arkeologiassa ja kielitieteessä.

Eri tieteenalojen tuloksia kombinoitaessa on ensiarvoisen tärkeää harjoittaa ankaraa lähdekritiikkiä sekä luonnollisesti käyttää hyväksi ensisijaisesti tuoreimpia ja kyseisen tieteenalan tutkijapiireissa hyväksytyjä tuloksia. Tässä suhteessa rohkenen esittää Wiikille kritiikkiä.

Eri tieteenalojen välisessä keskustelussa, jota Wiikin tässä lyhyesti esittelemäni teoria jo itsessäänkin edustaa, perusedellytyksenä on, että kunkin tieteenalan edustaja esittää vakuuttavimmat ja monipuolisimpaan lähdeaineistoon nojaavat perustelut juuri omalta tieteenalaltaan. Jos hän lisäksi pystyy osoittamaan lähitieteiden alaan kuuluvia omia perusteluja tukevia näkemyksiä, tilanne on tavallaan ihanteellinen. Tässäkin tapauksessa on mielestäni kuitenkin varottava lankeamasta siihen ansaan, että toisten tieteenalojen jatkuvasti muuttuviin teorioihin nojaututaan ilman kritiikkiä, jonka oikeastaan tulisi olla vieraalla maaperällä vielä tavanomaistakin ankarampaa. ■

Kirjoittajan osoite:

Suomen kielen laitos, Vänrikinkatu 3, 20500 Åbo Akademi

Sähköposti: *emikone@abo.fi*

▷

LÄHTEET

- AITCHISON, JEAN 1996: *The seeds of speech. Language origin and evolution.* Cambridge University Press, Cambridge.
- ALVRE, PAUL 1973: Läänemeresoome aluskeele varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades. – *Keel ja Kirjandus* 16 s. 151–162, 291–299.
- ARISTE, PAUL 1956: Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. – Harri Moora (toim.), *Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik* s. 5–23. Tallinn.
- BUBRIH, D. V. 1947: *Proishozhdenie karelskogo naroda.* Petroskoi.
- BURENHULDT, G. 1991: *Arkeologi i Sverige 1. Fångsfolk och hedrar 2:a omarbetade upplagan.* Höganäs.
- CAVALLI-SFORZA, L. L. – PIAZZA, A. 1993: Human genomic diversity in Europe: A summary of recent research and prospects for the future. – *European Journal Human Genetics* 1 s. 3–18.
- COON, CARLETON STEVENS 1939: *The races of Europe.* New York.
- DIAMOND, JARED 1992: *The rise and fall of the third chimpanzee.* Vintage edition. London.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos.* Otava, Helsinki.
- HEDEAGER, L. – KRISTIANSSEN, K. 1988: *Oldtid o. 4 000 f.Kr.–1 000 e.Kr. – Det danske landbrugs historie I. Oldtid og middelalder* s. 13–203. Odense.
- HÄKKINEN, KAISA 1996: *Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa. Tietolipas 147.* SKS, Helsinki.
- ITKONEN, ERKKI 1961: *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta. Tietolipas 20.* SKS, Helsinki.
- 1966: *Kieli ja sen tutkimus.* WSOY, Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1972: *Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta.* – *Historiallinen Aikakauskirja* s. 85–112.
- 1978: *Kantasuomesta suomeen.* – *Suomen tieteen ulottuvuuksia. Tieteen päivät 10.–12.1.1977* s. 63–80. WSOY, Porvoo.
- 1980/1984: *Suomessa puhutun suomen kantasuomalaiset juuret.* – *Suomen väestön esihistorialliset juuret* s. 347–363.
- 1983: *Välikatsaus suomen kielen juuriin.* – *Virittäjä* 87 s. 190–229, 349–389.
- ITKONEN, T. I. 1928: *Lappalaiset.* – A. Kannisto, E. N. Setälä, U. T. Sirelius & Yrjö Wichmann (toim.), *Suomen suku II.* Otava, Helsinki.
- JAANITS, L. – LAUL, S. – LIUGAS, V. – TINISSON, E. 1982: *Eesti esiajalugu. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.* Tallinn.
- JUTIKKALA, EINO 1988: *Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääri viivoja. Toinen painos.* WSOY, Porvoo.
- KASK, ARNOLD 1984: *Eesti murded ja kirjakeel. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised nr. 16.*
- Kirjallisuutta 1953: Kantasuomen äännehistoria. Otteita Helsingin yliopiston toisen suomen kielen professoriviran täyttämistä varten annetuista asiantuntijan lausunnoista. Lauri Postin From Pre-Finnic tu Late Proto-Finnic.* Helsinki 1953. 91 s. (Eripainos FUF:n 31. niteestä.). – *Virittäjä* 57 s. 306–311.
- KOIVULEHTO, JORMA 1976: *Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikää-*

- misestä. – Virittäjä 80 s. 33–47, 247–290.
- 1979: Lainoja ja lainakerrostumia. – Virittäjä 83 s. 367–301.
- 1980/1984: Itämerensuomalais-germaaniset kosketukset. – Suomen väestön esihistorialliset juuret s. 191–204.
- 1983: Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainojen valossa. – SUSA 78 s. 107–132. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- 1993: Suomen kielen indoeurooppalaiset lainasanat ja indoeurooppalais-uralilainen alkusukuongelma. – Academia Scientiarum Fennica. Vuosikirja — Year Book 1992–1993.
- 1994: Indogermanisch — Uralisch: Lehnbeziehungen oder (auch) Urverwandtschaft? – Reinhard Sternemann (toim.), Bopp-Symposium 1992 der Humboldt-Universität zu Berlin s. 133–148. Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg.
- 1995: Indoeurooppalaisista lainasanakerrostumista. Esitelmä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa 20.10.1995.
- KORHONEN, MIKKO 1993: Kielen synty. Toim. Ulla-Maija Kulonen. WSOY, Porvoo.
- KRAHE, HANS 1962: Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie. Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz. Abhandlungen der Geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse 1962:5. Wiesbaden.
- LAANEST, ARVO 1975: Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- 1982: Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- 1986: Isuri keele ajalooline foneetika ja morfoloogia. Tallinn.
- LAHERMO, P. – SAJANTILA, A. – SISTONEN, P. – LUKKA, M. – AULA, P. – PELTONEN, L. – SAVONTAUS, M.-L. 1996: The genetic relationship between the Finns and the Finnish Saami (Lapps): Analysis of nuclear DNA and mt DNA. – American Journal of Human Genetics 58 s. 001–0014.
- LANG, VALTER 1995: Varane maaviljelus ja maaviljelusühiskond Eestis: ääre-märkusi mõningate arengutendentside kohta. – Muinasaja Teadus 3 s. 116–181. Eesti arheoloogia historiograafilisi, teoreetilisi ja kultuuriajaloolisi aspekte. Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Töid arheoloogia alalt 3. Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn.
- LEAKEY, RICHARD 1995: Ihmiskunnan juuret. WSOY, Porvoo.
- LIGI, PRIIT 1986: O vodi na territorij Estonij. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused. Tallinn.
- 1992: Uus hüpotees indoeurooplaste päritolu kohta. – Stilus 3 s. 61–66. Eesti Arheoloogiaseltsi Teated. Eesti Arheoloogiaselts.
- MALLORY, J. P. 1992: In search of the Indo-Europeans. Language, archaeology and myth. Thames and Hudson, London.
- NEVANLINNA, H. R. 1980/1984: Suomalaisten juuret geneettisen merkkiominaisuustutkimuksen valossa. – Suomen väestön esihistorialliset juuret s. 157–174.
- NICHOLS, J. 1990: Linguistic diversity and the first settlement of the New World. – Language 66 s. 475–521.
- NORIO, R. – NEVANLINNA, H. R. 1986: »Rare flora in rare soil»: Hereditary diseases in Finland. – F. Vogel & A. G. Motulsky (toim.), Human genetics. Problem and ap-
▷

- proaches. Second, completely revised edition s. 509–511. Springer-Verlag, Berlin.
- NUÑEZ, MILTON G. 1987: A model for the early settlement of Finland. – *Fennoscandia Archaeologica* IV s. 3–17. Suomen Arkeologinen Seura, Helsinki.
- Nykysuomen sanakirja 4. Nykysuomen sivistyssanakirja. Vierasperäiset sanat. Toimittanut Nykysuomen laitos. WSOY, Porvoo 1988.
- POSTI, LAURI 1953: From Pre-Finnic to late Proto-Finnic. Studies in the development of the consonant system. *Finnisch-ugrische Forschungen* 31. Helsinki.
- RENFREW, COLIN 1987: Archaeology and language: The puzzle of Indo-European origins. Cambridge University Press, New York.
- RUOPPILA, VEIKKO 1955: Äyrämöismurteiden äännehistoria. SKST 245. SKS, Helsinki.
- SAARESTE, ANDRUS 1952: Kaunis emakeel. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund.
- SAHLINS, MARSHALL 1972: Stone Age economics. Aldine Atherton Inc., Chicago.
- SAJANTILA, A. – LAHERMO, P. – ANTTINEN, T. – LUKKA, M. – SISTONEN, P. – SAVONTAUS, M.-L. – AULA, P. – BECKMAN, L. – TRANEBJAERG, L. – GEDDE-DAHL, T. – ISSEL-TARVER, L. – DIRIENZO, A. – PÄÄBO, S. 1995: Genes and languages in Europe: An analysis of mitochondrial lineages. – *Genome Research* 5 s. 42–52.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1977: Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. – *Virittäjä* 81 s. 119–135.
- SENN, ALFRED 1966: Handbuch der litauischen Sprache. Band I. Grammatik. Heidelberg. SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SKÖLD, TRYGGVE 1960: Einige germanische Lehnwörter im Lappischen und Finnischen. *Uppsala Universitets årsskrift* 1960:2. Uppsala.
- Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17.–19.1.1980. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. *Societas Scientiarum Fennica*. H. 131. Helsinki 1984.
- SUSA = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja.
- TAULI, VALTER 1956: Mikä on totuus? – *Virittäjä* 60 s. 302–307.
- THRÁINSSON, HÖSKULDUR 1994: Icelandic. – Ekkehard König & Johan van der Auwera (toim.), *The Germanic languages* s. 142–189. Routledge, London.
- VIITSO, TIIT-REIN 1978: Läänemeresoome esimese silbi õ ajalugu. – Keel ja Struktuur X. Eesti keele grammatika küsimusi s. 81–117. Tartu Riiklik ülikool. Eesti keele ka-teeder. Tartu.
- 1992: Finnic and its prehistoric Indo-European neighbors. – *Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen and dem slavischen Sprachraum* s. 185–196. GA, Amsterdam.
- 1995: The Baltic Sea prosodic area revisited: Comments. – Seppo Suhonen (toim.), *Itämerensuomen kulttuurialue. The Fenno-Baltic cultural area* s. 93–97. *Castrenianumin toimitteita* 49. Helsinki.
- WIIK, KALEVI 1995a: The Baltic Sea prosodic area revisited. – Seppo Suhonen (toim.), *Itämerensuomalainen kulttuurialue. The Fenno-Baltic cultural area* s. 75–90. *Castrenianumin toimitteita* 49. Helsinki.
- 1995b: Itämerensuomalaisten kansojen ja kielten syntykysymyksiä. B. Uusia kontaktiteoriaan perustuvia ratkaisuja (keskeneräinen). Käsikirjoitus.